

В.Кушнір

- докторант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки та психології

УДК 37(09)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ І ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ

В статті розкриваються особливості становлення шкільної системи освіти протягом першої чверті ХІХ століття. Охарактеризовано ставлення суспільства до закладів освіти. Визначено основні прорахунки та досягнення в державній освітній політиці означеного періоду. Виявлено, що реформа народної освіти 1804 року була великим зрушенням у розвитку шкільництва. Продумана система освіти забезпечувала наступність всіх ступенів освіти та адміністративного керування.

Ключові слова: *система освіти, типи загальноосвітньої школи, гімназія, повітове училище, парафіяльне училище.*

В.Кушнір

- докторант Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины, кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной педагогики и психологии

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕННЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В І ЧЕТВЕРТИ ХІХ ВЕКА

В статье раскрываются особенности развития школьной системы образования первой четверти ХІХ века. Охарактеризовано отношение общества к учреждениям образования. Определены основные просчеты и достижения в государственной образовательной политике обозначенного периода.

Ключевые слова: система образования, типы общеобразовательной школы, гимназия, уездное училище, приходское училище.

V. Kushnir

A Doctorate of Uman State Pedagogical University after Paul Tycyna an Associate Professor of Educational Sciences an Associate Professor of the department of pre-school pedagogy and psychology

FEATURES OF FORMATION OF THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM IN THE I QUARTER OF THE NINETEENTH CENTURY

In the article the features of secondary education during the first quarter of the nineteenth century. The characteristic attitude towards educational institutions. The main achievements and shortcomings in public education policy that period.

Keywords: education, types of secondary school, high school, school district, parish school.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Модернізація сучасної системи середньої освіти неможлива без переосмислення історичного педагогічного досвіду та врахування найкращих надбань минулих поколінь. Історія становлення системи освіти протягом I чверті XIX століття – це одна з найважливіших складових вітчизняної історії педагогічної освіти. Так як значна частина України була в складі Російської імперії тому і всі реформи, які проводив царській уряд в галузі освіти мали безпосереднє відношення до України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання модернізації загальної середньої системи освіти перебуває в центрі уваги багатьох дослідників, зокрема таких, як Л.Березівська, Н.Бібік, М.Бурда, Л.Ващенко, Л.Денисенко, Г.Єгоров, Л.Калініна, В.Кизенко, О.Локшина,

В.Луговий, Ю.Мальований, О.Корсакова, Л.Онищук, А.Самодрин, С.Трубачова, Н.Шиян та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі аспекти розвитку шкільництва в Російській імперії висвітлено в працях сучасних науковців Л.Березівської, М.Бурди, Л.Гаєвської, Н.Дмітренко, Н.Побірченко, О.Сухомлинської, Т.Шаравари та інш. Однак питань становлення шкільної системи освіти протягом I чверті XIX століття деякі з них торкалися лише побіжно, звертаючись до їх розгляду у зв'язку з вивченням інших освітніх процесів, що відбувалися в Російській імперії.

Формування цілей статті. Висвітлення особливостей становлення шкільної системи освіти протягом I чверті XIX століття і ставимо за мету цієї статті.

Виклад основного тексту. Розвиток педагогічної свідомості протягом означеного періоду характеризується становленням класичної та реформаторської педагогіки. Педагогічна думка представлена такими іменами як М.М. Сперанський (1772–1839), М.М. Карамзін (1776–1826), В.А. Жуковський (1783–1852), О.П. Куніцин (1783–1841), М.І. Лобачевський (1792–1856), Т.М. Грановський (1813–1855) та інш.

Зі вступом на престол імператора Олександра I розпочалися адміністративні реформи. Головним ідеологом їх виступав М.Сперанський. Він разом із однодумцями із кола друзів імператора обґрунтували необхідність створення міністерств, Комітету міністрів, Державної ради та інших органів влади. 23 січня 1803 були затверджені імператором і опубліковані «Попередні правила народної освіти» Цей документ став першим законодавчим актом, в якому робилась спроба створити нову цільну освітню систему імперії.

Фахівці стверджують, що «Попередні правила ...» були складені під впливом французьких зразків часу великої революції, зокрема, проекту

Кондорсе, внесеного в 1792 р. в Законодавчі Збори. Кондорсе пропонував створити чотирьохступеневу систему освітніх закладів: чотирирічну початкову школу (з досить великою програмою) для поселень з кількістю меншою від 400 чол., трирічну "вторинну" школу для кожного округу та міста з населенням від 4000 чол., "інституту" для департаментів і великих міст і "лицею" з університетським курсом [10, с. 250].

Однак, у комітеті притримувалися думки, що "не все те зручно вводити у нас, що добре за кордоном; що у нас необхідно змінити багато чого з того, що існує у Франції, що у нас є стародавні заклади, до яких слід пристосовуватися при організації нових " [3, с. 87]; відповідно, при збереженні деяких основних ідей проекту Кондорсе був вироблений свій проект, який краще підходив до умов часу і місця.

Центральним державним органом у системі освіти з 1802 року було Міністерство народної освіти. На місцях йому підпорядковувалися учбові округи. Вся територія Російської імперії була поділена на 7 навчальних округів, Українські губернії ввійшли до Віленського (Волинська, Київська, Подільська), Харківського (Слобідсько-Українська, Чернігівська, Полтавська, Миколаївська, Катеринославська, Таврійська) та Одеського округів [6, с. 106]. Згодом Віленський учбовий округ розформовується і на його базі створюються два нових округи: Білоруський та Київський.

1804 року був затверджений «Статут навчальних закладів підвідомчих університетам» відповідно до якого у кожному навчальному окрузі передбачалися такі типи навчальних закладів: університет; гімназії (чотирирічні); повітові училища (дворічні); парафіяльні училища (однорічні). Усі навчальні заклади діяли автономно та кожний навчальний заклад вищого типу завідував усіма навчальними закладами нижчого типу [8, с. 228].

Як зазначає Є. Д. Днепров «Статут був самим гуманним і ліберальним освітнім актом в історії вітчизняного освіти», він

проголошував безстановість і наступність усіх типів навчальних закладів, безплатність освіти на всіх її ступенях. Згодом у додаткових документах тлумачилося, що доступ до університетів та гімназій кріпакам та вихідцям з нижчих станів закрито. Проголошувалася світськість освіти - закон Божий у гімназіях не викладати, було скасовано тілесні покарання у старших класах гімназії [1, с. 244].

Кожен тип загальноосвітньої школи повинен був виконувати свої завдання: гімназія - підготувати до університетського навчання, надати закінчену освіту та підготувати вчителів для нижчих шкіл; повітові училища - надати знання з промисловості та підготувати до навчання в гімназії; парафіяльні училища – зробити сільських дітей у «фізичному та моральному відношенні кращими, надати їм знання про явища природи та викоренити з ним марновірність та забобонність, дії яких шкідливі для їх добробуту, здоров'я та становища», а також підготувати до навчання в повітових училищах [6, с. 64].

Для того щоб добратися до університету, потрібно було провчитися, переходячи з однієї в іншу, в трьох різних школах, переїжджаючи при цьому з села - у повітове місто, з повітового міста – в губернське, і потім з губернського - в університетське місто; ця особливість нової шкільної системи була, звичайно, непривабливою. Однак принципово важливим було те, що в школи всіх ступенів приймалися учні незалежно від їх статі, станової приналежності і навіть віку (Статут передбачав, що "в парафіяльні училища приймаються діти всякого стану без розбору статі та років "), а навчання було безкоштовним (в Статуті, знову ж, спеціально оговорювалося: "Вчитель, всім, хто приходив у клас вивчати його предмети, повинен навчати, не вимагаючи від них ніякої плати за вчення; при навчанні не повинен нехтувати дітей бідних батьків, і завжди пам'ятати, що він готує членів суспільства ") [7, с. 310, 331].

Курс гімназії був розрахований на чотири роки, повітового училища - на два роки, парафіяльного училища - на один рік. Отож, повний курс шкільної освіти був розрахований на сім років. Навчальні програми також створювалися за зразком проекту Кондорсе. Так, щодо програми елементарної школи зазначалося: "У цих училищах навчають читанню, письму та першим діям арифметики, головним засадам Закону Божого і моральності, читають з поясненнями книгу: "Короткі настанови про сільське домоведення, творення природи, складу людського тіла і взагалі про засоби збереження здоров'я"; при цьому курс міг бути і розширений - "в парафіяльних училищах може бути помножене число предметів навчання, якщо це дозволять його доходи"[7, с. 302, 330].

У повітових училищах викладалися: "1) Закон Божий і Священна історія, 2) Посади людини і громадянина; 3) Російська граматика та граматика місцевої мови (для тих губерній, в яких розмовляють іншою мовою); 4) Краснопис; 5) Правопис; 6) Правила мови; 7) Загальна Географія і початкові правила Математичної Географії; 8) Географія Російської Держави; 9) Загальна Історія; 10) Російська Історія; 11) Арифметика; 12) Початкові правила Геометрія; 13) Початкові правила Фізики та Природної Історії; 14) Початкові правила Технології, що мали відношення до місцевої промисловості; 15) малювання ". Водночас, для тих учнів, які готувалися продовжувати освіту в гімназії, викладалися латинська і німецька мови. В Статуті зазначалося, що "в повітовому училищі з дозволу начальства може бути помножена кількість навчальних предметів і Вчителів, якщо є на те можливості» [7, с. 303, 330].

Що ж до навчальної програми гімназії, то зазначалося, що: "Крім повних курсів: Латинської, Німецької і Французької мов, викладався в гімназії додатковий курс Географії і Історії, включаючи в цю останню науку Міфологію і Стародавності, курс Статистики загальної та приватної Російської Держави, початковий курс Філософії та Витончених наук,

початкові підстави Політичної Економії, курс Математики Чистої та Прикладної, курс Дослідної Фізики і природної історії; також початкові підстави наук, що відносяться до торгівлі, підстави Технології та малювання "; крім того, вказувалося, що "Гімназія може також містити Вчителів танцювання, музики і фізичних вправ (Гімнастики), якщо на те дозволяють доходи "[7, с. 323, 330]. Як зазначав О.І. Мусін-Пушкін: «гімназія (середня школа) того періоду надавала учням загальну освіту, яка могла бути корисною для практичної діяльності» [4, с. 5].

Отже, навчальна програма була дуже обширною, багатопредметною, зокрема у двохкласному повітовому училищі учням, по суті справи, навчальної школи викладали 17 предметів, а ще могли бути і додаткові (платні) курси. В гімназії окрім загальноосвітніх предметів викладалася ціла низка університетських курсів: політекономія, статистика, філософія, естетика. Природно, що навантаження як на вчителя, так і на учня було дуже великим, і ніяких послаблень в цьому відношенні не допускалося.

Щодо перших гімназій в Україні, за даними С.О.Сірополко, протягом цього часу вони з'являлися в Харкові, Чернігові, Катеринославі, Новгороді-Сіверському, Полтаві, Херсоні, Одесі, Кременці. Водночас налічувалося 1139 повітових та парафіяльних шкіл [8, с. 292].

Скоро стало зрозуміло, що гімназія не задовольняла потреби жодного прошарку суспільства. Гімназія не давала гарної підготовки для юнаків, які планували продовжувати навчання в університеті, тому що мала короткий термін навчання та була багатопредметною, тому знання давала поверхові. Водночас гімназія не задовольняла і тих, хто не бажав навчання продовжувати. Купецтво і міщани шукали перш за все підготовки для практичної діяльності. Багаті дворяни взагалі старалися обійти загальностанову школу, вибираючи домашніх вчителів та приватні пансіони. При окремих гімназіях відкривалися «благородні пансіони» (одні були як виховні заклади, другі вивчали предмети, які цінувалися

дворянами: військові науки та «приємні мистецтва»). Відкривалися для дворян і самостійні заклади: дворянські станові школи та дворянські інститути. [6, с. 69].

Кількість учнів в гімназіях та університетах була малочисельна. Такий стан речей не задовольняв уряд, тому що «по-перше для великої кількості людей не можна знайти гарних домашніх вчителів. Звідси всі ті оприлюднені дивацтва і не безпідставні докори до іноземних вчителів. По-друге такі способи навчання не залишають Уряду можливості спостерігати за духом виховання і проводити юнацтво до певних сталих суспільних правил» [9, с. 374].

Однією із важливих причин байдужого ставлення до урядових закладів дворянства суспільний та громадський діяч М.М.Сперанський вбачав у ранньому прилаштуванні дітей на службу та відповідно швидшому у порівнянні з тими хто навчається просуванні по кар'єрним щаблям, здобутті чину з вигодами. Адже чин надавався у залежності від років служби. Саме тому дворянство « надає перевагу приватним пансіонам і домашньому вихованню, в яких всі науки пробігаються злегка і поверхово, і відмовляється від державних училищ, у яких навчання ґрунтується не на красі, а на правильних методах», - розмірковував реформатор [9, с. 374–379]. Саме тому 1809 року був прийнятий наказ, згідно якого було змінено правила присудження чину, зокрема присуджувати чин колезького асесора, як першого чину, який надає право на спадкоємне дворянство лише при наявності університетської освіти. Що ж стосується чину статського радника, то при присудженні його більшої ваги надавати свідоцтву про успішне навчання та випробовування в університеті ніж рокам вислуги, окрім цього присудження даного чину уможливити лише при наявності атестата університету про успішне навчання та випробовування в науках «цивільній службі властивій» [9, с.

374–379]. Наслідком цього наказу, який примушував вчитися стали чисельнішими як університети так і училища.

Німецький учений Роммель, який деякий час працював професором Харківського університету, у своїх спогадах зазначав, що в 1806-1815 роках у гімназичному курсі викладання, грецькі та римські класики займали небагато місця, а от реальні науки - математика, фізика, психологія і навіть політична економія було дано занадто багато простору. На це зауваження А.К.Разумовский, на той час міністр народної освіти відповів, що «... гімназії призначені для дітей всіх станів - дворян, купців, ремісників та ін., але далеко не всі з учнів вступають до університетів; багато закінчують вчення в гімназії і в ній повинні придбати придатні для них відомості з політичних наук, технології та інш.» [5, с. 74.]

Висновки з даного дослідження. Вищезазначене дозволяє підсумувати те, що реформа народної освіти 1804 року була великим зрушенням у розвитку шкільництва. Продумана система освіти забезпечувала наступність всіх ступенів освіти та адміністративного керування. Мета кожного ступеню освіти вбачалася в тому, щоб підготувати учнів до навчання на вищому ступені і дати закінчену освіту для тих, хто не міг, або не хотів отримувати подальшу освіту. Зміст освіти на всіх ступенях навчання відповідав вимогам життя. Водночас відчувалася невдоволеність представників всіх класів суспільства у ставленні до школи. Дворяни не хотіли, щоб їх діти навчалися в трьохступеневій системі шкіл разом із дітьми інших станів. Купці бажали швидше долучити своїх дітей до справ, якими самі займалися, тому не прагнули давати своїм дітям гімназійної освіти. Для нижчих станів гімназія була не доступна: щоб дитина закінчила гімназію потрібно було вчити її сім років. Сільська школа для нижчих прошарків суспільства повністю була віддана в руки духовенства. До того ж, обмежене фінансування школи, малочисельність педагогічного персоналу, а також

низький статус вчителів - всі ці чинники приводили до убого стану державні заклади освіти та повільного їх розповсюдження [2, с. 182]. Водночас першу чверть XIX століття можна визначити як початковий період діяльності вітчизняної гімназії - період її становлення. У цей час гімназія, хоч і була всестанової за характером, відрізнялася енциклопедичністю викладення курсів, багатопредметністю, мала реальну направленість освіти та була безпосередньо пов'язана з університетом. Однак, протягом цього періоду гімназія не набула суспільного визнання, як важливого явище в житті громадян.

Література:

1. Днепров Э. Д. Российское образование в XIX – начале XX века. (в 2 том.) / Э.Д. Днепров - М.: Мариос. Т. 1 : Политическая история российского образования. - 2011. - 648 с.
2. Князьков, С. А., Сербов, Н. И. Очерк по истории народного образования в России до эпохи реформ Александра II / С. А. Князьков, Н. И. Сербов.- М.: Польза, 1910.- 210 с.
3. Константинов НА., Сгруминский В.Я. Очерки по истории начального образования в России. / Н.А. Константинов, В.Я. Сгруминский - М.: Уч. пед. изд., 1953. - 272 с.
4. Мусин-Пушкин А. Среднеобразовательная школа в России и ее значение / А. Мусин-Пушкин - Петроград.: Главное Управление Уделов, Моховая 40, 1915. – 166 с.
5. Очерки истории российского образования: К 200-летию Министерства образования Российской Федерации [Текст]: в 3 т. / [ред.совет: В. М. Филиппов (пред.) и др.] – М.: МГУП, Т. 1. - 2002. – 350 с.

6. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902 / С.В.Рождественский СПб.: Государственная тип., 1902. - 786 с.
7. Россия. Министерство народного просвещения. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. - Изд. 2-е. - Т. 1-3. - СПб., 1875-1876. Т. 1: Царствование императора Александра I. 1802-1825 гг. - СПб., 1875. - 1864 стб., 43 с., 44 стб.
8. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Підготував Ю Вільчинський . 2 –ге вид. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.
9. Сперанский М.М. Об усовершенствовании общего народного воспитания. 1808 / Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII — XIX веках [составил С. В. Рождественский при участии В. Г. Соломина и П. П. Тодорского]. - СПб., 1910. – 374 с.
10. Филоненко Т.В. Первая школьная система в России / Т.В. Филоненко // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. - 2004. - № 2. – С. 248 – 265.

Кушнір Валентина Миколаївна -

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки та психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Домашня адреса:

вул. Панаса Мирного, 16

м. Умань, Черкаська обл.. 20300

Тел.. 0991774812

